

МИЛАН ПРАВИЛОВИЋ

ЗАШТИТА ПРАИСТОРИЈСКИХ, АНТИЧКИХ И СРЕДЊОВЈЕКОВНИХ НАДГРОБНИХ СПОМЕНИКА

Душан Д. Вуксан,¹ један од првих стручних чувара нашег културног блага, окарактерисао је тадашњи однос државе и појединца према јединственим остацима урбане агломерације античке Дукље овим ријечима:

„...На све се остало није обраћала пажња: мермерни стубови су ношени да служе за биљекташе, статуе остављене да се чобани вјежбају ко ће им прије каменом одбити носеве, дивне надгробне плоче римске стругане да би на њима умјесто дирљивог латинског епитафија написало неколико грубих ријечи на поквареном црквено-словенском или српском језику. Као куриозум тога развлачења споменућу, да је један човјек потегао у Дукљу и донио један огромни саркофаг, да се у њему сахрани насред поља цетињскога...”

Нажалост, ове ријечи изречене тридесетих година овог вијека и данас су актуелне. Свјedoци смо сличних, а по чину и обиму много драстичнијих девастација споменичког фонда које се и данас дешавају, с том разликом што их поред постојања законских норми и дјеловања одговарајућих институција заштите ријетко ко спречава, евидентује, објављује а још мање законски санкционише.

Како су ово само дјелови уопштено констатованих проблема теме нашег савјетовања, чинило ми се за потребно да се у овом кратком извјештају осврнем на угрожену и, уједно, најбројнију врсту споменика на територији наше републике.

Ради се о каменим надгробним споменицима: праисторијским тумулима, античким сепулхралним споменицима, средњевјековним стећцима и надгробницима сеоских некропола из времена XVII, XVIII и XIX вијека.

Имајући пред собом алармантан број физички угрожених надгробних

Милан Правиловић, Археолошка збирка СР Црне Горе

¹ Душан Д. Вуксан: „Рисански мозајик“, Алманах-шемагизам зетске бановине, Сарајево, 1931, стр. 201.

споменика, имамо у виду битне компоненте од којих почиње и на којима би требало да почива рад ове врсте.

То се првенствено односи на чињеницу да надгробни споменик у ужем смислу те ријечи не предсавља само обичан сепулхкрални објекат, дакле један строго утилитарни предмет, већ се својом намјеном, која није занемарљива, надовезује на друге елементе културе.

Наиме, смрт се као изузетан феномен, непосредно властитим искуством, посматран и доживљаван врло често само као метафизички приказ тешког губитка или страха од тог тренутка, постављао пред човјека још од времена његових првих корака све до данас као нерјешив и вјечити проблем те самим тиме и као саставни и неизбјежни дио његовог живота.

Ова незаобилазна мисао повезује живот и смрт, нит је на основу које су стварана различита дјела, вјеровања, обичаји и религије. Та иста нит је видљива и испричана је специфичним језиком на надгробним споменицима на више начина и у различитим формама.

Па, ипак, премда је предмет и повод њиховог стварања била смрт, данас нас они најмање подсећају на то. Сада су ти споменици далеко више свједочанства живота и документи о човјеким дјелима него оно због чега су првобитно и били саграђени.

Најмонументалнији и најочуванији надгробни споменици на територији наше земље су свакако јединствени камени тумули: гомиле ломљеног камена, купасто формираног изнад гроба или гробова.

Као јединствена свједочанства једног дијела наше вишемиленијумске прошлости, бронзанодопски и халштатски тумули представљају израз једне културно-историјске оригиналности која даје посебно обиљежје праисторијским цивилизацијама.

На територији Црне Горе регистровано их је више од хиљаду. Њихов број је свакако већи с обзиром на релативну неистраженост територије наше републике. Ако мањи тумули /пречника 2-8 м/ заслужују истраживање, поједини примјерци због своје очуваности, монументалности и презентативности, заслужују све само не да буду мајданишта једног друштва које евидентно не поштује тековине цивилизација које су се рађале, живјеле и умирале на просторима на којима и оно данас егзистира².

Исту или сличну судбину доживљавају или су је већ доживјеле многе тековине античке сепулхралне камене пластике. Многобројни титулуси, стеле, аре и ципуси сада се налазе уграђени или у потпуности уништени у инфраструктурне елементе савремених урбаних агломерација Рисна, Котора, Будве, Титограда и Пљеваља.

Још су нам увијек свјежа непријатна сјећања на законски толерисану девастацију јединствене будванске накрополе. Сјећања на непримјерно уништење због урбаног центра античке Дукље постепено блиједе, али жељезничка пруга, асфалтни пут и електрични водови довољно говоре о

² Перманентним уништавањем сигурно ће заувјек нестати наше „пирамиде“: „Веља гомила“ изнад Шушања - општина Бар, тумул у Горњим Вуковцима и на Планиници општина Титоград, „Преображење“ у Гостиљу - општина Даниловград и др.

нашој још увијек ниској свијести о потреби очувања цивилизацијских тековина из даље и ближе прошлости:

Средњовјековни надгробни споменици - стећци, представљају свакако једну од најзанимљивијих и значајнијих појава. О стећцима и њиховој умјетности постоји обимна литература.

Стећци су распрострањени у Босни и Херцеговини, дјеловима Далмације и Лике, западној Србији и у сјеверозападним дјеловима Црне Горе. Они представљају оригиналне надгробне споменике који својим устројством, формом, опремом, украсом, знацима и симболима, у слици и тексту, сабирају све битно о човјеку овог доба чак више него многи познати писани извори.

Рачуна се да их је до данас сачувано свега око 50.000. На територији Црне Горе их је регистровано око 3000. Број у новије вријеме уништених, на жалост, се никад неће сазнати. Број конзервисаних и презентираних се броји јединицама.

У вези са овим било би потребно назначити и неке опште и карактеристичне узроке који су довеле до стања у коме се сада налазе.

Посебно треба истаћи да поједини споменици доживљавају тежу судбину него у вријеме када се о њима није водило рачуна. Зашто је ситуација таква има више разлога. Прије свега то је: недостатак позитивне традиције на нашем тлу, - законски нерегулисане обавезе власника споменичког фонда, неефикасност и немоћ службе заштите и нешто што у први мах изгледа чудно али евидентно: ниска и недовољно развијена свијест и морал, а самим тиме и утицај, стручног кадра који се брине о споменицима културе, њихова односно наша неетичност пословања, разни локализми и политиканизми који су унијели и у ту сферу ситнопотрошачки дух и бирократизам, у најгорем смислу те ријечи.

Ситуација је веома лоша и као таква ће се сигурно наставити с обзиром на то како се ради, колико се улаже и на који начин се обезбјеђују неопходна средства. Но, новац се на неки начин покатакд и набави, криза се преброди, али нешто што већ деценијама прогресивно расте је криза професионалног морала и постојаности стручног кадра, институција и органа чија је основна и једина функција чување и одржавање културноисторијских споменика.

Milan Pravić

PROTECTION OF PREHISTORICAL ANTIQUE AND MEDIEVAL TOMBSTONES

Summary

Over and over again the attention is being directed to dilapidation of large, presently quite impoverished stock of tombstones: tumuli from the Bronze Age and halstate. Than he speaks of destruction of remnants of Roman municipality Doclea, and of vanishing of standing tombstones, specific sepulchral monuments from middle ages, of which there are some 50,000 left.